

Envers una ètica compartida

1. Un diagnòstic, que voldria ser lúcid i esperançat

No sóc un especialista en temes d'ètica ni menys encara estic al corrent dels debats actuals de la filosofia moral. Sóc senzillament una persona que mira d'entendre cap a on va la humanitat en aquest inici del segle XXI i, en particular, quins són els reptes morals que –potser mai com fins ara– se'ns plantegen a tots. La meua mirada sobre el món és, evidentment, indissociable de la meua condició de cristià i de monjo que intento que configuren tota la meua existència. A més, sóc abat d'una comunitat monàstica ben concreta, Montserrat, una realitat d'Església que s'esforça per no viure d'esquena a la problemàtica de la nostra societat però que ho fa des d'una clara identitat monàstica, amb tot el que això comporta d'atenció a les realitats espirituals.

Montserrat vol ser un espai eclesial de reflexió, d'acolliment i de diàleg obert a tothom, creients i no creients, catalans o d'altres terres, gent de tots els estaments socials i professionals: en una paraula, Montserrat vol estar atent als homes i dones del nostre temps. Els monjos ens esforcem per comprendre el que porten al seu cor: el seu dolor, les seves preocupacions, les seves inquietuds i les seves esperances. Per tot això, doncs, m'atreveixo a dir que Montserrat és, per a mi, una escola d'humanitat i és des d'aquesta realitat des de la qual voldria compartir amb vostès la meua reflexió. En concret, pretenc fer un cert diagnòstic de la “salut ètica” de la nostra societat i posar el meu gra de sorra en la responsabilitat cívica que molts sentim de contribuir a la *revitalització moral de la nostra societat i a la creació d'un corrent d'opinió sobre la necessitat d'aquesta revitalització*. Finalment, per acabar aquesta breu introducció, diré que la meua reflexió és resultat de les meves lectures, del meu diàleg amb alguns monjos especialistes en el camp de l'ètica, del meu contacte amb molta gent, de la meua experiència humana i espiritual viscuda al si d'una comunitat.

2. Perspectiva de la meua conferència

Per començar voldria destacar quina és la perspectiva de la meua reflexió. Ho faré defensant una tesi que, al meu entendre, és capital. Sóc del parer que, en l'actualitat, a diferència potser de dècades anteriors, augmenta cada vegada més el nombre de persones que voldrien arribar a algunes respostes davant els interrogants d'un món sotmès a profundes transformacions. Després d'algunes dècades de crítica sobre els valors tradicionals i davant la crisi dels referents col·lectius, potser ha arribat l'hora d'aventurar algunes conclusions a partir del que hem pogut aprendre de l'experiència recent. Molts sentim que ens cal obrir vies de futur, humanament qualificades, per a la nostra societat. Augmenta igualment el nombre de persones que entenen que el nostre món és un món globalitzat i

interdependent, i que per primera vegada en la història de la humanitat està emergint una *consciència planetària* des de la qual cal abordar, amb responsabilitat moral, una sèrie de problemes que en definitiva, ens agradi o no, ens afecten a tots, la solució dels quals exigeix un *compromís cívic* per part de tots els agents implicats. En una paraula, a problemes comuns corresponen raonablement solucions comunes.

Crec que comencem a intuir de manera general que, en un món globalitzat com el nostre, la humanitat no pot continuar en un clima de guerra de tots contra tots o del “que se salvi qui pugui”. Un món –o, simplement, una societat– que només es mou per la recerca exclusiva dels propis interessos genera una sèrie de contradiccions internes que presagien crisis desestabilitzadores que acaben perjudicant tothom. En un món cada vegada més interdependent, la manca de solidaritat pot resultar suïcida. Molts esdeveniments ens mostren de manera crua l’abast internacional de les crisis locals. Cada dia més, problemes com els del terrorisme, la creixent pobresa de moltes zones del planeta, la droga, la proliferació d’armes de destrucció massiva o el seu comerç, el desequilibri ecològic, sense oblidar el trist flagell de la guerra o de la fam... ens fan adonar que o bé arribem a definir un ordre social internacional basat en compromisos morals comuns o bé la humanitat corre el risc d’encaminar-se cap a seriosos conflictes de difícil control.

El que diré a continuació va potser una mica contra corrent, però cal estimular el debat: la humanitat ¿no necessita amb urgència definir uns valors morals universals que explicitin la dignitat de la persona humana, més enllà de la diversitat cultural i dels models socials existents? ¿És simplement una utopia imaginar la possibilitat d’un diàleg moral d’abast mundial? El respecte a la diferència no està en absolut renyit, al meu entendre, amb la conveniència d’una *ètica global* que permeti precisament la salvaguarda i la promoció de la legítima diversitat cultural de la humanitat, tant col·lectiva com personal. Em sembla que, esdevé patent patent, implícitament al menys, que resulta impossible dialogar *amb seriositat* sense el reconeixement d’uns valors comuns moralment rellevants. Evidentment el problema comença quan s’intenten definir aquests *valors transculturals*. Tanmateix, molts pensen que aquesta és una de les prioritats del present i de les properes dècades, precisament en un món globalitzat com el nostre. Aquest debat ja va ser iniciat en els darrers trenta anys en l’àmbit dels especialistes de l’ètica i de la política, i per cert sense massa resultats concrets. D’aquí la necessitat d’arribar a algunes conclusions, ni que siguin molt provisionals, que permetin formular estratègies concretes d’actuació.

Fins aquí, doncs, és el meu intent de diagnòstic, que vol ser lúcid però també esperançat, en tant que crec que existeixen vies de sortida. ¿Quines serien, al meu entendre, algunes de les alternatives possibles?

3. A la recerca d’uns valors ètics universals

En un món globalitzat no podem continuar com fins ara, amb la recerca només dels propis interessos. Cal superar la desvinculació que viuen moltes persones i que les porta a no assumir responsabilitats personals pensant que és l’Estat que ha d’afrontar els problemes, i que porta a exigir molts drets i a defugir els deures.

Necessitem definir amb urgència uns valors ètics universals que explicitin la dignitat de la persona humana, més enllà de la diversitat cultural i dels models socials existents, i que ajudin a preservar el nostre planeta. Crec que el respecte a la diferència no està renyit amb la conveniència d'una ètica global, del reconeixement d'uns valors comuns moralment rellevants. Aquesta és una de les prioritats del nostre moment històric. Ens convé arribar, ni que sigui provisionalment, a algunes conclusions que permetin formular estratègies concretes d'actuació per arribar a definir un ordre social internacional basat en compromisos ètics comuns. Si no la humanitat corre el risc de veure com van augmentant els problemes

Aquests valors ètics universals, per tal que puguin ser eficaços, han de ser interioritzats per les persones. Ja no es pot construir un ordre social sense l'exercici lliure de l'autonomia personal; això suposa, però, que aquesta autonomia personal no es tanqui en un egoisme insolidari. Perquè això no sigui així, cal acollir un conjunt de valors que ens ve transmès de generació en generació i que cal renovar de manera creativa en cada època. D'aquesta manera es pot constituir un referent normatiu articulat al voltant d'uns principis que han estat objecte de reconeixement recíproc. Un conjunt així de valors morals compartits constitueix una riquesa social inestimable.

Però, ¿com arribar a establir aquest conjunt de valors ètics? Cal trobar el camí per construir conjuntament, d'una manera lliure i voluntària –democràtica– un tipus d'ordre social basat en compromisos morals, a partir de valors que es puguin materialitzar en la conducta quotidiana dels individus i en el més gran nombre possible de formacions socials. Per això, és imprescindible restablir en l'àmbit de l'opinió pública el debat sobre els valors, no tant ja en els sentit d'uns límits formals que assegurarien les legítimes iniciatives dels individus, sinó, proposant concretament aquells valors humans essencials que creiem que seria bo compartir de la manera més àmplia possible. En dir això, no pretenc parlar primàriament com a home d'Església sinó com a ciutadà que viu els problemes de la societat, des de les meves conviccions, evidentment, però respectant les dels altres.

Per avançar cap a aquest objectiu, cal que la revitalització moral es difongui des de les bases: família, escola, món del treball, associacions cíviques, polítiques ciutadanes a nivell de barri, de municipi, comarcal, etc. Primer caldria dialogar sobre els valors morals que haurien de conformar la nostra vida social. I després caldria trobar mecanismes per arribar a acords democràtics sobre valors nuclears a compartir i sobre com anar-los renovant.

Ens adonem que no n'hi ha prou amb l'autonomia personal. Cal la dimensió comunitària, social. Habitualment, per referir-se a l'estructura de la societat es parla de tres instàncies: Estat, societat civil i individus. Però des de fa uns anys, s'ha introduït una nova instància de vertebració de la societat: la comunitat. Fonamentalment perquè la noció de comunitat va estretament lligada a la moralitat. D'aquí que, en la recerca d'un ordre social basat en compromisos morals, la comunitat ocupi un lloc preeminent (per aquestes qüestions parteixo d'A. CORTINA, *Contracte i aliança. Ètica, política i religió*. Barcelona, 2001). S'ha parlat durant molt de temps del dilema individualisme i col·lectivisme; i, en nom de la llibertat, el dilema es resol pel cantó de l'individualisme. Això porta a construir una societat basada en l'imperi de la llei entesa com a garantia dels drets i llibertats individuals. És quelcom necessari, però resulta insuficient. La noció de comunitat (entesa com a grup social amb vincles comuns de convivència i territorialitat i amb afinitats d'interessos i de

conviccions) obre perspectives noves. Perquè la comunitat pretén concebre la vertebració de la societat principalment com una vertebració basada en compromisos morals voluntaris. D'aquí la seva rellevància des del punt de vista ètic. La meua experiència de vida comunitària a Montserrat em permet de veure la importància d'aquesta noció i la riquesa que té viscuda en altres àmbits.

Els trets més característics d'una comunitat humana són els vincles humans i “la veu moral”, és a dir, el conjunt dels valors compartits. Les relacions interpersonals basades en sentiments de confiança, de respecte i de solidaritat recíproques fan néixer uns lligams profunds que afavoreixen el creixement de les persones i al conreu de valors com la solidaritat, la disponibilitat, la gratuïtat, l'exigència, el goig pel treball ben fet, el treball per la superació de dificultats de relació personal, la capacitat d'assumir frustracions i fracassos, etc. Això porta a què les persones adoptin uns referents morals. “La veu moral”, doncs, té una dimensió interna, que és la consciència personal, però té també una dimensió externa, l'encarnada per la comunitat, pel grup social. Ambdues són necessàries. No basten els dictats de la consciència per comportar-se moralment, cal reforçar-la amb el suport que proporciona la pertinença a un grup humà que comparteix un conjunt de valors morals. L'educació moral, per tant, està vinculada a un marc educatiu on s'aprèn a obrar moralment. Pel que en sé, el treball de la Fundació Pere Tarrés va encaminat també en aquest sentit. D'altra banda, sense el concurs de la comunitat, la persona, davant les dificultats que sempre es presenten, corre el risc d'anar perdent empena en el seu propòsit de comportar-se moralment. Per això podem dir que el tema de l'educació moral va estretament lligat a la vida de les comunitats, perquè les pràctiques comunitàries afavoreixen un marc educatiu on aprenem a obrar moralment.

Al meu entendre, una de les tasques més urgents que té l'educació moral consisteix a cercar un nou llenguatge amb el qual tornar a plantejar el tema de la virtut als nostres contemporanis. És a dir, el tema de l'adquisició d'aquella saviesa moral que sap distingir entre els béns genuïns i perdurables i aquells altres que són fútils o passatgers, que sap discernir els béns humans que donen sentit a la vida.

Les virtuts s'aprenen no d'una manera teòrica sinó per la repetició d'accions virtuoses. Dit d'una altra manera, l'adquisició de les virtuts és un exercici eminentment pràctic. D'aquí la conveniència d'afavorir la participació en determinades activitats cooperatives (comunitàries) o pràctiques que pressuposin una sèrie de virtuts necessàries per assolir els fins proposats. La virtut no té res a veure amb la possessió d'una destresa sinó amb la participació en una activitat que exigeix l'ús de les pròpies capacitats d'una manera cooperativa i no individualista. Un exemple pot il·lustrar el que vull dir amb això: No és igual dominar la pilota que jugar bé a futbol en equip: un bon jugador –un jugador “virtuós” podríem dir– renuncia a possibles exhibicions del seu art per tal de propiciar una bona situació del joc que afavoreixi el triomf de l'equip.

4. Economia i ètica

L'opinió força general és que l'economia és una qüestió tècnica i, en tot cas política, però no ètica. Ara bé, l'economia no és una realitat aliena als valors. De la pretesa neutralitat ètica, se'n diu *economicisme*.¹ D'aquí que s'incrementa cada vegada més entre els especialistes la preocupació per desenvolupar una *ètica de l'economia*. Em sembla que *la globalització econòmica acabarà per suscitar també una consciència econòmica*. En el fons, tant l'ecològica com l'econòmica són reflex d'aquesta *consciència planetària* que la humanitat ha adquirit ara, per primera vegada en la seva història. I que hi hagi consciència d'alguna cosa implica que l'ètica hi té una paraula a dir.

La globalització expressa una nova consciència planetària que té com a pilars bàsics l'economia, l'ecologia i caldria afegir també la *informació* en tots els seus àmbits, aquest nou capital que desafia les determinacions espaciotemporals per la seva immediatesa i omnipresència. La globalització fa emergir progressivament una sèrie de problemàtiques que no respecten les fronteres dels Estats i que desborden clarament les competències dels organismes polítics internacionals. *La globalització té, però, sobretot una forta dimensió econòmica, conseqüència del funcionament conjunt del capitalisme financer i de la tecnologia de la comunicació.*

Les regulacions *moralment responsables* que serien necessàries per fer front als reptes de la globalització podrien venir de compromisos polítics consensuats per part dels afectats i trobar el seu fonament en principis ètics. Aquesta proposta s'enfronta amb problemes de difícil solució. El primer i al meu entendre el més greu seria la forta influència que té un corrent de pensament polític que sosté que *les lleis del mercat són les millors regulacions ètiques de les relacions socials i internacionals*. Es tracta de l'expressió més clara de l'*economicisme*. Però, una vegada més, aquesta suposada "ètica" de les lleis del mercat no és quelcom neutre des del punt de vista ètic, ans al contrari, depèn d'uns implícits que exigeixen una valoració moral. Un altre problema el trobem en la dificultat de superar l'ambient de *relativisme ètic* imperant entre els pensadors occidentals, un posicionament teòric que dificulta enormement la possibilitat d'oferir propostes de fonamentació raonada per a una ètica planetària.

Pensar que les lleis del mercat són quelcom natural i que, per tant, l'economia té en ella mateixa els mecanismes de la seva pròpia regulació pressuposa, en el fons, una antropologia que molts qüestionen en l'actualitat. Podríem definir aquesta antropologia com la de l'*egoista racional* que actua segons motivacions de càlcul d'interessos. Però aquesta és una visió molt estreta de la persona humana, una visió *funcional* al servei d'una determinada concepció de l'economia. La noció d'*interès individual* és quelcom molt imprecís. L'economia del *benestar* és alguna cosa més que el *benestar econòmic*. El *benestar* de la persona és un "ben-estar" que comprèn tots els aspectes de la persona: materials, socials, culturals i espirituals.

Tornant a la relació entre economia i medi ambient. Al meu entendre aquesta relació apunta en una direcció que indica, ens agradi o no, el camí a seguir en un

¹ - Vid. A. MARQUÈS, *Contribució a una crítica filosòfica de l'economicisme*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 2000-2001 de la Facultat de Teologia i la Facultat eclesiàstica de Filosofia de Catalunya.

termini més o menys llarg. El rerafons és el problema dels *límits del creixement econòmic* o, si volen, el de les formes viables que ha d'adoptar un *desenvolupament sostenible*.

Un dels criteris morals per excel·lència és el *criteri d'universalització*, segons el qual una regla de conducta és moral si es pot universalitzar sense contradicció, és a dir, si allò que es fa també els altres tindrien dret a fer-ho. En el fons es tracta de la *regla d'or*. "Feu als altres allò que voleu que ells us facin". Doncs bé, des del punt de vista del desenvolupament sostenible, ¿és generalitzable a tot el planeta la forma de vida de les societats més riques? o ¿és que existeix l'acord tàcit entre les grans potències del món en el sentit que el manteniment del *status quo* exigeix el preu de deixar en la misèria més absoluta, ni que sigui a costa de la mort de milions de persones, algunes zones del planeta? ¿les poblacions excloses del desenvolupament que frueix una minoria ho acceptaran sense reaccionar violentament, sobretot quan no tenen res o molt poc a perdre? Cal, doncs, una decidida aposta per un desenvolupament sostenible i solidari.

5. . És urgent potenciar els hàbits de la confiança

Molts estudiosos comencen a advertir que *l'estabilitat i la prosperitat de les societats postindustrials exigeix la potenciació d'hàbits de reciprocitat i de confiança entre els agents econòmics i socials*. Es tracta d'una constatació que resulta esperançadora i que parla de la importància dels compromisos morals en totes les activitats socials, també en les econòmiques.

Una part notable de la vida econòmica i social depèn del valor dels contractes, entre persones físiques o morals. Així els contractes comercials de venda o compra, els contractes de lloguer o de treball. Tot contracte ha de ser ajustat i executat de bona fe. No costa adonar-se que tota l'activitat econòmica depèn d'una certa *ètica del respecte dels contractes*. Estic dient una obvietat, però la *confiança recíproca* continua constituint un requisit imprescindible per a les sanes relacions comercials. *Si no hi hagués una immensa majoria que actués des de la confiança seria el caos econòmic. La confiança econòmica es basa en una confiança que té les seves arrels en la veu moral més profunda del cor humà.*

La confiança és també el fonament del dret i del seu ordenament. En aquest sentit, és preferible que si més no gran part de la conducta social quedi regulada per la confiança que prové de la veu moral que no pas pel respecte que imposa el poder coercitiu de la llei.

Igualment, *les relacions humanes troben el seu coronament en la confiança*: matrimoni, família, amistat, qualsevol organització que vulgui dur a bon terme un projecte... La sospita generalitzada portaria al col·lapse la capacitat d'interacció humana. En definitiva, la confiança constitueix una virtut essencial de l'ésser humà quan aquest té bons motius per esperar dels altres que no l'abandonin en els moments de vulnerabilitat.

Finalment cal dir que és important la *confiança* de les persones envers el *poder polític*. En aquest moment convé treballar per reforçar-la perquè en molts àmbits socials és força baixa.

6. Ètica i llibertat.

La funció moral de les comunitats juga un paper decisiu en la construcció d'una societat lliure i democràtica, quan aquestes eduquen sense coacció en el pluralisme. Evidentment, els valors que encarnen les comunitats poden ser moralment correctes o incorrectes, independentment de la seva vigència comunitària. En última instància, la legitimitat dels valors depèn de criteris que van més enllà del concret de la comunitat. A part d'alguns criteris de tipus racional, la manera de valorar la correcció moral de les comunitats dependrà de la legitimitat de les tradicions en què s'inspiren, ja siguin humanistes o religioses (entenc per tradició un horitzó de sentit que ens ve pre-donat i que vehicula un conglomerat de valors, normes, significats, etc.). L'aposta és cercar un equilibri entre tradició i modernitat, combinant l'autonomia personal i l'ordre social basat més en compromisos morals que no pas exclusivament en lleis.

Evidentment tant l'excés de moral (fonamentalisme) com l'excés de llibertat (anomia) poden constituir amenaces terribles per a la salut d'una societat. Quan l'ordre social no respon únicament a l'imperi de la llei ni prové d'una moralitat imposada, sinó de l'exercici d'una autonomia que és capaç de comprometre's moralment, aleshores veu moral i llibertat individual es reforcen mútuament. Cal, però, que la veu moral no s'imposi sinó que es proposi als altres per tal de garantir la llibertat.

Evidentment, en aquest procés hi ha dos tipus d'associació humana (de comunitat, per mantenir el llenguatge que he emprat fins ara) que són fonamentals per a l'educació de valors ètics. Em refereixo a la família i a l'escola. Però actualment no són les úniques. Cal reconèixer que totes dues han perdut el monopoli educatiu que tenien en el passat. Això és una raó més per adonar-nos del compromís cívic que té el conjunt de la societat en el tema de l'educació. Un motiu més per extrapolar la responsabilitat per la transmissió de valors a tot l'arc social i reconèixer el paper decisiu de les comunitats d'àmbit més ampli en l'educació moral. Em sembla que no costa gaire constatar l'esgotament del model clàssic de transmissió de valors (morals i religiosos), degut al fet que ni la tradició ni l'autoritat de les institucions constitueixen ja fonaments suficients d'aquesta transmissió. En definitiva, tant la família com l'escola són institucions socials que es transformen a mesura que la societat en el seu conjunt es transforma. Encara, però, tant la família com l'escola són àmbits primordials pel que fa a la transmissió de valors, però aquesta transmissió depèn cada vegada més del clima moral que es respira socialment.

7. Conclusió.

La veritable resposta democràtica sobre les responsabilitats ètiques de la societat, en un món globalitzat, passa pel respecte a la diferència des de la coherència amb el que hom creu valuós. I això només és possible, em sembla, si es defensa un nucli de valors morals universals.

Això pot semblar una contradicció, ja que, avui, el fet de parlar de valors universals —vàlids per a tothom— s'identifica ràpidament amb *imposició* de valors, quelcom intolerable per a les nostres societats pluralistes. Al meu entendre, un mínim de referents universals salvaguarda precisament la pluralitat dels valors que adopten

els individus o les comunitats i que les tradicions encarnen. Ningú pot ser coherentment un relativista absolut. En algun moment o altre invocarà principis universals, quan els seus valors no siguin respectats. Per tant, entre el *fonamentalisme moral* i el *relativisme moral*, el *pluralisme moral* pot ser entès com el respecte de les diverses propostes ètiques des del ferm compromís amb uns principis universals que poden ser compartits des de concepcions de vida plurals. Aquests principis estan constituïts pel conjunt de valors i normes que comparteixen els membres d'una societat pluralista, siguin quines siguin les seves conviccions sobre el que fa feliç a la persona humana. És el que constitueix una "ètica cívica". Una concreció d'alguns elements d'aquesta ètica compartida és ja la Declaració universal dels Drets Humans, promulgada per l'ONU ara fa 60 anys.

Ça i lla he anat esmentant alguns valors que haurien de formar part d'aquesta ètica cívica. Ara, abans d'acabar, voldria esmentar-ne breument alguns que em semblen molt importants: la visió integral de tota persona humana i de la seva dignitat; amb els seus drets i deures bàsics; les relacions interpersonals basades en el respecte, la confiança, el diàleg, la solidaritat; l'equilibri entre individu i societat, tot refermant el sentit comunitari; la superació del que s'anomena la societat de la desvinculació; la distribució el més equitativa possible dels béns i dels recursos naturals per eradicar la pobresa; els compromisos eficients per preservar el medi ambient del planeta; repensar la qualificació ètica de la violència i de la guerra; etc. I encara, a un nivell més filosòfic, s'hauria de plantejar la qüestió de la veritat, per respondre a la pregunta de si només ho és la certesa empírica, científica. Això suposa d'alguna manera plantejar, també, la qüestió de si el relativisme és l'únic camí o no; i de quins són els béns genuïns i perdurables que poden donar sentit a la vida humana. En darrer terme, es tracta de reflexionar sobre quines actituds són només convencions accidentals que poden ser canviades i quines són autèntics fonaments ètics.

La via de l'ètica cívica, de l'ètica compartida, és la que ens pot portar a la pau. El camí és llarg, molt llarg i cal molta paciència. Però la meva participació en encontres interreligiosos d'abast internacional juntament amb no creients de tradició humanista em mou a pensar que és un camí practicable.

Moltes gràcies!

+ Josep M. Soler, Abat de Montserrat